

TÓTH BÉLA: SZÖVEG ÉS KÉP AZ OLVASÓKÖNYVEKBEN
Budapest, 1974. Tankönyvkiadó. 218 oldal

A szerző közel negyedszázada foglalkozik a tanulók olvasásával pszichológiai szempontból. Kutatásairól több jelentős publikációt közölt. 1968—71 között az illusztráció szerepét, a kép és a szöveg kapcsolatát vizsgálta az általános iskolai olvasókönyvekben. E kötet vizsgálata eredményeit foglalja össze. A kép és az illusztráció nagyon fontos része a szövegnek. Tulajdonképpen egy gondolati egységet képez. A felismerés COMENIUSTól származik, aki „Orbis sensualium pictus” címet viselő első képes tankönyvében mind a mai napig klasszikus példát mutatott a megvalósítására. Azt mutatta be, hogy a kép és a szöveg együtt megkönnyíti az ismeretszerzés folyamatát, előmozdítja a szemléleti tartalom absztrahálását. COMENIUS zseniális intuíciója ma mennyire érvényesül egyes tankönyveinkben? Mennyiben módosult az illusztráció szerepe az oktatás-korszerűsítés követelményrendszerében? A szerző ezekre a kérdésekre kereste a választ.

A szerző kinyitja az olvasó előtt alkotóműhelyét a szó teljes értelmében: elmond mindent a kutatásról: bemutatja és indokolja hipotézisét, a kutatás részletes metodikáját. S ezzel ellenőrizhető munkájának egész menete, minden ponton tetten érhető következtetéseinek helyessége.

Külön fejezet foglalkozik a téma kutatásának mai helyzetével és eredményeivel. A szépirodalmi illusztrációból indul ki és nagy vonalakban elemzi a tankönyvi illusztrációról közölt publikációkat. Majdnem kizárólagosan a téma külföldi képviselőire támaszkodik és indokolatlanul hanyagolja el a magyar szerzőket, akik közül csak eggyel tesz kivételt. Abban egyetérték a szerzővel, hogy pedagógiai szakirodalmunk „különösen szegény az idevágó művekben”, viszont nemzetközi méretekben is igen gazdag az illusztrációs irodalmunk. Tekintélyes számú művészi produktum kínálkozik elemzésre. Nagyon belekíváncozik ebbe a fejezetbe a magyar illusztráció értékelése történeti visszatekintésben. Különösen a COMENIUSRA való hivatkozások után erősödik az olvasóban ez a hiányérzet. Valamit lehetett volna törleszteni szakirodalmunk tartozásából.

A szerző hipotézise, hogy a szépirodalmi szövegek illusztrálása kedvező hatással van a tanulók értelmi tevékenységére, eredményesebbé teszi a tanulást és erősíti az öntevékeny olvasási kedvet. Ezzel együtt mozgásba hozza a személyiség érzelmi és akaratú szféráit. Tehát hozzájárul az esztétikum gyermeki szintű elsajátításához és fokozza a tankönyvi szöveg személyiségformáló hatását. A hipotézis igazolására vizsgálat és ezzel együtt bírálat tárgyává teszi az általános iskola 4. osztályos olvasókönyvét és az 5—8. osztályos irodalmi olvasókönyveket.

Háromféle eljárást alkalmazott: a képválasztást, szövegtől a képhez, valamint a képtől a szöveghez vezető utat. Őt budapesti iskola 15 osztályában 446 tanulóval folyt a kísérlet. Ez valóban szűk mintavétel, különösen akkor, ha a tanulói megnyilatkozásokban a környezeti hatásokat is meghatározó tényezőknek vesszük. A tanulók valamennyien budapestiek s a környezeti hatás szempontjából nincs lényeges differencia a kerületek között. A városi környezet és a tömegkommunikációs eszközök felerősödött hatása kiegyenlítő szerepet játszik.

Ennek következtében sem általánosíthatunk a számszerű eredményekből. A szerzőnek nem is ez volt a szándéka, hanem kvalitatív elemzésekkel a főbb tendenciákat jelezni a szöveg és a kép kapcsolatáról. A tendenciaszerű jelzés azonban alátámasztja a következtetések helyességét. Feltétlenül igaz az a megállapítás, hogy a kép jelenléte a szöveg konkrét és érzékletes elemeinek pontosabb felfogását és szilárdabb rögzítését segíti elő. A vizuális élmény intenzívebb gondolati tevékenységre készíteti a gyermeket s ennek egyik következménye, hogy a tanulók „lappangó” fogalmi és szókészlete aktivizálódik.

Érdekes kísérleti mozzanat a tanulók szövegillusztrációjának összevetése a tankönyvi illusztrációval. A kettő közti „közeledés”, összhang fontos tényező a tankönyvi szöveg és képhatás értékelése szempontjából. A kísérleti tapasztalatok szerint jelentős százalékban nagy az eltérés, ami elgondolkasztó. Az V. osztályos tanulók körében végzett kísérletek a kép és szöveg kapcsolatban a serdülő introvertált beállítódását jelzik. 10 éves kortól kezdődően a projiciáló készség észrevehetően mutatkozik meg, amire gondolni kell a személyiségalkotó hatás tervezésénél. A 8. osztályos tanulóknál a kísérlet a képtől indult és a szöveghez közeledett. A tankönyvben szereplő képek lazán kapcsolódnak a szöveghez. Ezeknek a képeknek kétségtelen előnye, hogy alkotóik kiemelkedő művészek, egy-egy stílusirányzat jellegzetes képviselői, de a kép és a szöveg laza kapcsolata kevésbé alkalmas intenzív nevelési hatás keltésére. Nem szükséges direkt módon sem illusztrálni a szöveget. Elegendő a hangulati elemek keltése, amely az érzelmi azonosodás után működésbe hozza a gondolati tevékenységet.

A szerző jelentős szerepet szán a képválasztásos módszernek. Először a 8. osztályos tankönyv 31 illusztrációját vizsgálták és válogatták a tanulók tetszésük szerint, majd indokolták választásukat. Azután a kutató 14 különféle irányzatot képviselő ifjúsági könyvből keresett illusztrációt s a 4—8. osztályos gyerekek ebből választottak mind pozitív és negatív értelemben egy-

aránt részletesen indokolva azt. A képsorral végzett kísérletek következtetései tekinthetők a leginkább „tendencia-jellegűnek”. Rendkívül nagy a szóródás és a szubjektív elem a tanulók véleményében. Mégis kivethető belőle a művészi illusztráció négy kritériuma: legyen valóságú, nem aprólékos, vidám és színes tónusú.

A szerző a könyv végén 8 oldalon foglalja össze a tankönyvek korszerű illusztrálásával kapcsolatos pszichológiai, pedagógiai követelményeket s ennek keretében röviden megismétli a vizsgált tankönyvek bírálatát. Így summázza az illusztrációk didaktikai funkcióját: „a valóság és a fogalom, a konkrét és az absztrakt közé lépcsőfokot iktat, amelyre szinte minden gyermek könnyszerrel képes felkapaszkodni”. Ez a comeniusi gondolat mai megvilágításban. Az oktatás korszerűsítéséből — konkrétan abból, hogy az iskola egyik fő feladata az önképzés, az önművelődés megalapozása — következik, hogy a tankönyvek szerepe is változik. Olyan tankönyvről van szükség, amely a tanulást elindítja és nem befejezi. A jövő tankönyve a problémafeltáró tanulás eszköze. Ebből következően az illusztrálás, a kép és a szöveg összhangja nemcsak a megértés szempontjából, hanem a továbbgondolkodtatás, az önképzés motiválása szempontjából is vizsgálendő. Vagyis folytatni kellene. Jól használható a bibliográfia.

A könyv elsősorban a tankönyvek és ifjúsági művek írói, szerkesztői, illusztrálói számára nyújt elméletileg igazolt, gyakorlati útmutatásokat. De sokat tanulhat belőle a gyakorló pedagógus is, mert nemcsak a tankönyvszerkesztés műhelytitkait ismeri meg, hanem a kép és szöveg viszonylatainak tudatos felhasználására is inspirációt kap. A fiatal kutatókat különösen a kutatás metodikája ragadhatja meg.

ARATÓ FERENC

KOMLÓSI SÁNDOR: MUNKÁRA NEVELÉS A CSALÁDBAN Budapest, 1974. Tankönyvkiadó. 167 oldal

KOMLÓSI Sándor értékes könyve tulajdonképpen azt mutatja be, hogy az erkölcsi neveléshez, ezen belül a munkára neveléshez szükséges motívumrendszert hogyan kell a tapasztalatszerzés, a tudatosítás és a gyakorlat dialektikus egységében a személyiségben rögzíteni, ezzel irányultságát, beállítódását a társadalmi elvárásnak megfelelővé tenni.

A szerző, mint e széleskörű kutatómunka irányítója, kandidátusi disszertációjában horizontálisan és vertikálisan tárja fel a felsőtagozatos általános iskolás gyermek munka közben végbemenő jellemfejlődését.

Horizontálisan a négy év tudatos nevelőmunkáját teszi szemléletessé. Bemutatja a nevelőmunka folyamatában végzett korrigálási lehetőségeket, hiszen az osztályfőnökök felméréseik tapasztalatait folyamatosan bedolgozták további nevelőmunkájukba, és azokat pedagógiai tapasztalattal beépítették családnevelő munkájukba is. A szerző vizsgálatai az 5. osztálytól a 8. osztályig általában pozitív irányú fejlődést mutattak ki, amit részben természetesnek is vehetünk, de nagyjából részben a négy osztályfőnök következetes és tudatos nevelőmunkáját dicséri. Hasonló jellegű mérések ugyanis nem ennyire egyértelműen bizonyítják azt, hogy „az 5. osztályos állásfoglaláshoz képest (a munkára vonatkozóan) 8. osztályos korban csökkent a tanulóknál az anyagi jellegű motiváció, viszont növekedett az erkölcsi-társadalmi”, valamint ezek kísérőként fellépő „érzelmi indítók aránya”. Hogy ez náluk így volt, az a *céltudatos nevelőmunka és a fejlesztő jellegű kutatás* eredménye. Bizonyítja a szerző, hogy a nevelőmunka nem fejeződik be a tantermek, illetve az iskola falain belül, hiszen tudnunk kell, hogy a mikrostruktúrán keresztül szűrődnek át a társadalmi-erkölcsi szükségletek: felerősítve vagy legyengítve azokat. Ezért nem tekintethetjük a *családnevelő munkát* harmad-negyedrangú feladatunknak.

A négy év fejlődését és az azt létrehozó módszerkombinációt, a mérési metodikát úgy fogadjathatjuk, mint követendő modellt, hozzátéve azt is, hogy a nevelőmunkát ezekben az iskolákban négy nagy tudású és mélységes hivatástudattal rendelkező osztályfőnök végezte KOMLÓSI Sándor irányításával. Az 5. osztályos mérések azonban jól bizonyítják azt is, hogy ezekben az iskolákban alsó tagozaton is a nevelésközpontú szemlélet uralkodott.

Maga a szerző mondja ki: kis mintán és nagy város gyermekeivel végezte kísérletét, ami azt jelenti, hogy sok-sok falusi és kisvárosi iskolában ezek a mérések valószínűleg nem azonos, nem ehhez hasonló eredményeket hoznak, hiszen a településfejlettség is determináns nevelési tényező. A szerző egyik célja azonban éppen a kísérletezőkedv felkeltése volt: az általa kidolgozott sokoldalú kutatási metodika széles körű alkalmazása újabb pedagógiai tapasztalatokhoz vezethet el a munkára nevelésben. Ha ugyanis saját mérési eredményeinket összevetjük KOMLÓSI Sándor eredményeivel, azok talán nálunk alacsonyabb szintűek. De ha *osztályfőnökeinkkel tudatosítjuk* az általa felépített metodikát (1. a munkamotívumok rendszerré fejlesztésének módját, 2. a családi tényezőkre a pozitív jellegű „beavatkozás” módszereit, 3. a szülők irányítását a tanulási